

»Jeg er en gammel Royalist, det ved De nok«

Elementer i Grundtvigs politiske tænkning

Af Tine Damsholt

Grundtvigs positive syn på den danske enevælde har ofte været et problematisk punkt i vore dages forståelse af Grundtvigs politiske tanker. Det er i den forbindelse en gængs forestilling, at Grundtvig i 1848 slog en politisk kolbøtte og fra at være glødende enevældeforkæmper pludselig blev demokrat. Et vigtigt led i denne forestilling er Grundtvigs negative reaktion i martsdagene 1848. Grundtvigs reaktion på enevældens afskaffelse er blevet søgt bortforklaret, da den passer dårligt til billedet af Grundtvig som folkestyrets fader.¹

Mange har enten villet se et brud i Grundtvigs politiske opfattelse eller søgt at bortforklare hans tilsyneladende »udemokratiske« indstilling. Hvis man ser på Grundtvigs politiske grundforestillinger, er det imidlertid muligt at påvise en kontinuitet i hans politiske anskuelse, hvilket også Poul Dam og Kaj Thaning har argumenteret for (Dam 1983 og Thaning 1949). Det er muligt at se hans tilsyneladende holdningsskift som udtryk for nødvendige konsekvenser af hans opfattelse af, hvad der var de centrale demokratiske elementer i relation til de skiftende politiske situationer.

Analysen af Grundtvigs demokrati- og folkestyre-opfattelse må tage udgangspunkt i den politiske tradition, Grundtvig var vokset op i. 1700-tallets ideelle forestilling om enevælden som folkestemmens fortolker er en central forudsætning for forståelsen af Grundtvigs lovprisning af den danske enevælde i perioden før og omkring grundlovens indførelse. Det bliver med dette udgangspunkt muligt at se hans »royalisme« som et nødvendigt led i hans politiske univers. Med afsæt i centrale temaer i 1700-tallets kontraktteoretiske samfundsopfattelse: ideen om den opinionsstyrede enevælde og folkeviljen som den egentlige suveræn, vil jeg i det følgende gøre rede for centrale elementer i Grundtvigs politiske ideal.

Vagn Wåhlin har i forrige nummer af Grundtvig Studier sammenfattet Grundtvigs samfundsforståelse og politiske tænkning i 14 punkter, hvor han kort nævner at Grundtvig må have overvejet teorien om samfundskontrakten, uden at det fremgår direkte i hans værker. Denne artikel er ikke en generel oversigt over Grundtvigs

politiske ideer, men et forsøg på at vise hvorledes centrale elementer i Grundtvigs politiske ideal kan forstås som en arv fra 1700-tallets politiske tænkning i Danmark

Et centralt udgangspunkt for en forståelse af Grundtvigs politiske univers er som sagt kontraktteorien, der var den almindelige ramme for opfattelse af staten i sidste del af 1700-tallet i Danmark. I den kontraktteoretiske opfattelse bygger staten på en samfundspagt indgået af »folket«. I »naturtilstanden« (dvs før der eksisterede samfund) var alle mennesker lige og frie og med suveræn ejendomsret. Disse rettigheder var ukrænkelige og principielt umistelige. Naturtilstandens vilkår fik dog menneskene til frivilligt at indgå en samfundspagt eller 'contrat social', der skulle sikre den enkelte i nydelsen af hans rettigheder. Samfundskontrakten var indgået af »folket« som var den egentlige suveræn.

En bestemt udgave af kontraktteorien, hvor enevælde kunne opfattes som en samfundspagt, blev vigtig i den danske diskurs, idet den ikke var kritisk overfor den eksisterende forfatning. Denne udgave havde sine rødder i den kontinentale naturretstradition og blev kaldt den »doblelte samfundspagt-teori«: ved den første samfundspagt blev naturstadiet forladt, den anden samfundspagt var overdragelsen af suveræniteten til en hersker.

Dette princip blev i Danmark fremlagt af Ludvig Holberg i »Moralske Kierne, eller Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab« (1716). I Holbergs udgave var den første samfundspagt i Danmark monarkiet, og den anden overdragelsen af al magt til kongen: enevældens indførelse i 1660. Den anden samfundspagt var en overenskomst mellem en hersker og hans folk, hvorved »den regerende forbandt sig at bære omsorg for det gemene bedste«, og de andre forpligtede sig til at være ham lydige. Kongen skulle altså sikre almenvellet, et retfærdigt borgerligt samfund². Denne kontraktteoretiske tolkning af enevælden som samfundspagt bliver den diskursive ramme for statsopfattelsen i Danmark³.

Begrebet folk fødtes så at sige ud af den kontraktteoretiske forestilling om samfundet, idet folket var en nødvendig »abstraktion«, det nødvendige præ-sociale subjekt, der havde indgået samfundspagten. Men selvom kontraktteorien gav en ny ideologisk ramme for opfattelsen af enevælden, lå der samtidig i denne ramme en indbygget mulighed for kritik. For samfundspagtteorien indebar samtidig en anerkendelse af ideen om »folket« som den egentlige suveræn.

Begrebet folk problematiserede ideen om magt samlet hos den enkelte, men løste på den anden side ikke spørgsmålet om, hvordan det suveræne folks kollektive vilje kom til udtryk. Rousseau definerede i »Du contrat social« (1762) begrebet »volonté générale«, almenviljen, som mere end summen af enkelte viljer, »volonté de tous«. Folkets flertal var dermed forskelligt fra folkeviljen, der var et udtryk for nationens enhed. Nationen (folket) konstitueredes gennem almenvilje og adskilte sig derved fra en tilfældig flok. Den enkeltes vilje forenedes ifølge Rousseau med »volonté générale« i dens stræben efter det almene vel.

Kontraktteorien implicerer derved både en ændret opfattelse af staten og af jeg'et. Den utopiske symbiose mellem stat og individ forankres i ideen om folkeviljen, der forener de enkeltes viljer, idet man sætter egne interesser tilside for det fælles bedste.

Folkeviljen er mere end folkets vilje udtrykt ved flertalsafgørelser, folkeviljen er viljen til det fælles bedste, og denne vilje skaber folket. Denne bestemmelse af, at det kræver samfundssind at være et folk, er central i forhold til Grundtvigs politiske univers.

Den opinionsstyrede enevælde

Den norske historiker J.A.Seip⁴ har karakteriseret, analyseret og navngivet idékomplekset »den opinionsstyrede enevælde«, dvs ideen om enevælden som styret af den offentlige mening. I sidste del af 1700-tallet møder man ifølge Seip i Danmark og Norge forestillinger, der er karakteristiske for overgangen mellem absolutisme og konstitutionelt demokrati. Forestillingerne i denne periode kan ses som udtryk for denne overgangstid, og den opinionsstyrede enevælde er en helt speciel udgave, der synes at være alment accepteret i den politiske debat.

Den centrale tanke i ideen om den opinionsstyrede enevælde er en legitimering af den magt, der udøves i overensstemmelse med den offentlige mening. I begreberne folkevilje/almenvilje rummedes forestillingen om folket, der løbende godkendte ledelsens beslutninger. Disse begreber fik efterhånden en vigtigere plads end kontrakten, idet hovedvægten flyttede sig fra kontrakten til folket som suverænitetskilde. Regenten sås som den offentlige menings tolk, men til gengæld

hævdede man ytringsfrihedens vigtighed, idet den sås som en kontrollerende instans.

Den offentlige mening, der frit kunne komme til orde og kritisere landets styre, var altså en garanti, der opfattedes som nødvendig i et monarki. Nogle så enevælden som mere demokratisk end et repræsentativt styre. Opinionsstyret enevælde kunne i 1700-tallet opfattes som tættere på det »rene« demokrati, fordi det tog hensyn til hele folkets vilje. Ideen om den opinionsstyrede enevælde stod i modsætning til den oplyste enevælde, hvor det var fyrsten, der var oplyst/fornuftig/filosofisk uddannet og derfor skabte det rette samfund på tværs af borgernes fordomme. Denne forestilling synes ikke at have været ret udbredt i Danmark.

I denne særlige fortolkning kunne den danske enevælde accepteres indenfor kontraktteoriens rammer, der også gav en særlig fortolkning af Danmarkshistorien. Den nordiske fortid måtte svare til den oprindelige, »naturlige« tilstand og blev derfor opfattet som en »folkefrihedstid«, der ødelagdes i den feudale periode, mens enevælden sås som »genindførelsen af forbundet mellem folk og konge«⁵. Enevælden sås som sikring af den borgerlige frihed, forstået som retssikkerhed og ytringsfrihed. Stavnsbåndsløsningen blev i denne fortolkning et »bevis« på, at regeringen netop handlede efter folkeviljen mod godsejernes interesser. Der var derfor ikke brug for revolution i Danmark.

Med ideen om den opinionsstyrede enevælde og folkeviljen som den egentlige suveræn indledes en tradition indenfor den politiske forståelse i Danmark, som kan følges helt op til vore dage. Folket bliver det centrale begreb i den politiske ideologi, og forestillingen om samfundet som en frivillig sammenslutning af mennesker den dominerende.

Netop indenfor den kontraktteoretiske samfundsopfattelse, hvor folkets enhed konstitueres af den fælles vilje (*volonté générale*), bliver folkeviljen det centrale, men også det kritiske led. For hvorledes kommer denne folkevilje til udtryk? Ved den enevældige hersker, der lytter til »folkets røst«? Ved folkeafstemninger? Eller ved et repræsentativt sammensat folketing?

Når folkets vilje bliver det der binder folket sammen, ja konstituerer folket, bliver viljen til at være en enhed, det man kunne kalde det demokratiske sindelag, vigtigere end konstitutionen. Folkets sindelag

udtrykt i en fri folkestemme som det centrale demokratiske element kan man følge i Grundtvigs politiske skrifter.

Grundtvig og den opinionsstyrede enevælde

Grundtvigs digt »Kongehaand og Folkestemme« fra 1839 kan ses som et eksemplarisk udtryk for opinionsstyret enevælde som hans politiske ideal. Grundtvig beskriver her Danmark som det land, hvor pagten mellem konge og folk, »kongehånd og folkestemme, begge stærke, begge fri« har haft hjemme siden tidernes morgen. Her »som ungdomsvenner vandre, magt og mildhed med hverandre«. ⁶

»Konge-Haand og Folke-Stemme;
 Begge stærke, begge fri,
 De har havt i Danmark hjemme
 Mange hundred Aar før vi,
 Trods al Brøst, al Frygt og Fare,
 Gid de vinde maa og vare,
 Skabe i et Gyldenaar
 Gamle Danmark gode Kaar!«

Herefter følger to vers der beskriver Odin som en konge i Valhalla, der holdt ting med sine aser under asken Ygdrasil, og hvor han tålte selv Lokes »nålestik«. Kongens hånd var dog engang bundet og folkets stemme lød omsonst, men i Danmark blev »kærlighedens skønne kunst opfundet«:

»Folket løste Fredriks Lænke,
 Fri som hans blev ingen Haand,
 Fredrik, som man vel kan tænke,
 Folket skar for Tungebaand,
 Kongehaand og Folkestemme!
 Lad det aldrig gaa ad glemme:
 Eders Frihed kom med Fred,
 Løst er I af Kiærlighed!

Derfor Danmark! ei Du ligne
 Andre Riger trindt paa Jord!

Himlen dem ei kan velsigne
 Som den lille Plet i Nord,
 Hvor som Ungdoms-Venner vandre
 Magt og Mildhed med hverandre,
 Hvor vi troer, hvad Alle ved:
 Almagts Liv er Kiærlighed! « (Grundtvig 1839)

Folket der løser kongens lænke hentyder til enevældens indførelse i 1660. Kongen har dermed sin magt i kraft af folket, men sørger til gengæld for at folkestemmen kan ytre sig. Det er det grundtvigske ideal, der peger på traditionen fra 1700-tallet, hvor enevælden fortolkes som en samfundspagt mellem en hersker og hans folk. Men i forhold til i andre lande er overgangen i Danmark foregået fredeligt, magten og mildheden kan derfor følges ad.

Den skriftlige folkestemme

I Grundtvigs første politiske skrift »Politiske Betragtninger med Blik på Danmark og Holsteen« fra 1831 kan man også finde den opinionsstyrede enevælde som Grundtvigs politiske ideal. I afsnittet »Om Rigsdage« argumenterer han mod tanken om indførelse af en rigsdag som en forbedring af forfatningen. Han hævder, at andre er »overtroiske«, når de mener, at kongeriger må forgå, for at der kan opstå demokratiske republikker, og at rigsdage er den »Kæphest, hvorpaa man haaber at ride Fuldkommenheden i møde«.

Han mener ikke, at rigsdage er en forudsætning for, at regeringen kan foretage de nødvendige forbedringer i landet, tværtimod! Regenten kan lettere gøre det, hvis han vel at mærke har den gode vilje, og det er mere sandsynligt at træffe den gode vilje hos én end hos mange. Regenten har desuden den fordel, at han ikke har en egeninteresse at pleje, som alle de andre der tilhører en stand eller er ansvarlige over for dem, der har valgt dem. Hans egen velstand vokser med rigets, og hans interesse er dermed identisk med det fælles bedste. Hvis rigsdage indføres, må kongen derimod slås med disse, hvilket der ikke vil komme noget godt ud af.

Grundtvig mener desuden, at det vil være umuligt at sammensætte en rimelig rigsdag, da ingen ud over kongen har begreb om staten i sin helhed, men ser på særinteresser. Det er derfor mere sandsynligt,

at kongen, der er upartisk, ville kunne vælge de bedste mænd til rådgivere, end at disse skulle være så heldige at få flertal efter et valg ved at »trygle Stemmer af den i Grunden uvidende Mængde«. Grundtvig frygter, at pengene ville få magten ved valgene, og at de, der talte folk efter munden, ville få stemmerne.

Grundtvig viser her sin mistillid til den uoplyste mængde, hvis magtudøvelse den store franske revolution og julirevolutionen 1830 var hans samtids grelle eksempel på. I afsnittet »Om Skrivefrihed« i samme politiske skrift fra 1831 hævder han, at en »velordnet skrivefrihed« vil gøre ligeså meget gavn som en rigsdag. En rigsdag, der bestod af de bedste mænd (som kunne oplyse kongen om folkets stemning) er en uopfyldelig drøm. Men velordnet skrivefrihed vil kunne give denne drøm en form for opfyldelse. »Ved den samles de dygtiges Tanker af sig selv«, uden at de skaber en enhed, der kan gøre skår i kongens myndighed.

Mange, siger Grundtvig, tror, at en rigsdag og skrivefrihed er hinandens nødvendige forudsætninger, men det er ikke sandt. Man må ordne det »åndelige repræsentativ-system«, der vil sikre, at det er de vægtige grunde og ikke stemmeandelen der får indflydelse. Et sådant system vil muliggøre, at flere kommer til orde, da man kan have flere penneførere, end nogen rigsdagssal kan rumme. Disse penneførere skal udvælges blandt de dannede og oplyste, være henimod de fyrré år og være studerte mænd. Grundtvig ytrer også her ideen om en »højskole for folkelig videnskabelighed og borgerlig uddannelse«, som kunne uddanne de ustuderede.

Helt konkret har Grundtvig et forslag til løsningen af det gryende nationale problem i hertugdømmerne. I afsnittet »Om Danmark og Holsteen« foreslår han at hertugdømmet Slesvigs tilhørsforhold kan afgøres af slesvigerne selv: »for mine Øine var det naturligst at lade Slesvig eller Sønder-Jylland sige selv, til hvilken Side det helst gad hørt, thi Selvgjort er Velgjort, og Man finder sig bedst i at ligge, som Man selv har redt..« Grundtvig diskuterer derefter hvordan det kan gøres:

»Hermed mener jeg naturligviis ikke, det var godt, om Man enten sammenkaldte et Slesvigsk Parlament, eller lagde Stemme-Bøger paa alle Raads-Stuer, hvor alle Næver paa Skaft, selv, eller med paaholden Pen, malede Navne op i Tusind-Tal, der var hip som hap, og havde Intet at betyde, men jeg mener det var ikke ilde, om

den Danske Regiering, efter god gammel Vane, foranledigede de Slesvigere, der har lært at skrive, til, under deres Navn paa prænt, at sige deres Mening kiønt, hvis de havde nogen, om det, i vor lille Verden, vigtige Spørgsmaal: enten Slesvig helst vil have Lands-Fader tilfælles med os eller Konge-Hertug med Holsten?» (Grundtvig 1831)

Vagn Wåhlin har i »Grundtvig i politik op til 1830« (Grundtvig Studier 1994) hævdet at det er det praktiske, den manglende skrivefærdighed, der er Grundtvigs argument mod at lade alle sige deres for eller imod ved underskrift. Jeg er ikke enig i denne vurdering. Grundtvig hævder at det er »hip som hap, og havde intet at betyde«, hvad enten det er et sammenkaldt parlament eller »navne i tusindtal«. Jeg tror dette skyldes Grundtvigs uvilje mod simple flertals afgørelser og parlamentarer. Vigtigst for ham var at folkestemmen kunne lyde frit, at der på baggrund af en fri meningstilkendegivelse blev truffet den rigtige afgørelse.

Idealet gennem hele skriftet er for Grundtvig en form for opinionsstyret enevælde, hvor en »enevældig konge med landsfaderhjerte« lytter til rigets bedste mænd, der i skrift kan ytre, hvad der er det fælles bedste. Det centrale demokratiske element er for Grundtvig ikke formen, forfatningen eller spørgsmålet om direkte demokrati eller repræsentativt demokrati. Det centrale er for Grundtvig, at folkeviljen, eller for at bruge Grundtvigs eget ord »folkestemmen«, kan komme frit til udtryk, og at de magthavende frivilligt følger denne folkestemme. For at folkestemmen frit kan dannes, må der være ytringsfrihed, og for at folket kan få den rette helhedsforståelse af landets vel og kan hæve sig over særinteresser, kræves oplysning via en »folkelig højskole«.

Dette er kernen i Grundtvigs folkestyreopfattelse, som er konsistent, og som han følger hele sit liv. At den politiske og historiske situation skiftede, betød, at hans konkrete politiske krav skiftede, men dette bagvedliggende ideal var konstant.

Den mundtlige folkestemme

Den politiske situation var en anden da Grundtvig i 1836 skrev »Det danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet«, idet der var

indført rådgivende stænderforsamlinger med forordningen af 15. maj 1834. Man finder imidlertid den samme grundlæggende opfattelse af de centrale demokratiske elementer.

Grundtvig bestemmer i dette centrale skrift det danske firkløver som enheden af konge og folk, fædreland og modersmål. Helt i tråd med det national-romantiske historiesyn er dette ikke blot et politisk ideal, men henlægges til den danske oldtid som et udtryk for den sande danske folkeånd. Kongen, der lytter til sit folk, bliver den oprindelige, dvs »ægte« danske styreform, og påvises ikke bare i den nordiske mytologi med Odin, der lytter til gudernes råd, men ses også så langt tilbage som det historiske blik rækker.

Den gamle forbindelse mellem konge og folk er »naturlig« for det danske folk, og ved et »mirakel« er det »folkelige statsråd« genindført med stænderforsamlingerne. Disse har kastet skam på alle dem, der har været vantro overfor ideen, og Grundtvig indrømmer at være en af disse. Han mener, at i stænderforsamlingen lyder »den virkelige folkestemme«, skønt i en »splinterny tone«. Et repræsentativt system anser han stadig for en »kunstig dannelse af folkestemmen«, og han har aldrig ønsket det indført i Danmark, da det er en udenlandsk opfindelse. Han beklager også opsplittningen i stænder, da det splitter folkestemmen.

Til en virkelig folkestemme kræves ikke blot trykkefrihed, men en »levende røst«. Grundtvig indrømmer selv at have haft den misopfattelse, at der af »pennene« lod sig »udlokke en offentlig stemme, tilforladeligere end folkets egen«. »Folkestemmen i Roeskilde« har imidlertid gjort dette til skamme, dog mener han stadig at skrivefrihed er vigtig, og at anonymitet må forbydes og politi-censuren afskaffes. Skønt han mener, at folkestemmen er et vidunder, må den forbedres gennem skole og kirke. Men det må ikke ske uden »folkestemmens oplysning«, dvs med folkets egen gode vilje. I modsætning til de forige århundreders praksis må det istedet for tvang bygge på frivillighed.

Det haster derfor med at få sognebåndet løst, og en »skole for livet« indført. Denne skole for det danske »folke- og borgerliv« må hele tiden holde sig det folkelige statsråd for øje. »Thi blev den ikke derpaa beregnet, var den aabenbar i borgerlig Henseende, aldeles nyttig«. Det skal være en skole for voksne mænd, for »med Kvinder og Børn skal man ikke tale om Statsanliggender«. En højskole for

»vor borgerlige ungdom«, hvor den dannelse og oplysning, »vi må ønske både hos statsrådet og dets vælgere, omhyggelig fremmes«.

Den skal »vække og nære Fædrelandskærligheden og skaffe Styrke og Rigdom i Modersmaalet«. Folkerådets medlemmer bør være så oplyste som muligt, hvad angår: »Folkenaturen, Stats-Forfatningen og Fædrene-Landet«. Denne oplysning må være præget af folkeånden. Oplysningen må udspringe af enkeltmandens eget liv, men må tage sigte på at ville arbejde for det fælles bedste og ikke egne interesser.

Modersmålet forfalder, hvis det ikke har rygstød i en »ligesaa offentlig som fri Folkestemme«, ellers falder det i åndløshed og ringeagt. Grundtvig har altså i 1836 skiftet standpunkt, idet han nu priser »statsrådet«, som han vælger at kalde det. Ligesom han ikke længere mener, at folkestemmen skal formuleres skriftligt af dertil udvalgte »studerte« mænd. Via stænderforsamlingerne har han vundet tillid til, at folkestemmen kan lyde frit og mundtligt, skønt han stadig mener, at der behøves en folkelig højskole til at forbedre såvel statsrådet som vælgerne. Højskoletanken har hermed fået et bredere sigte. Det konkrete standpunkt er altså skiftet, men det grundlæggende ideal med en suveræn, der lytter efter den fri folkestemme, er konstant.

Grundtvigs syn på den franske revolution og kontraktteorien

Det samme grundsynspunkt gør sig gældende i Grundtvigs Mands Minde forelæsninger, som han holdt i sommeren 1838 på Borchs Kollegium i København i anledning af 50-året for stavnsbåndsløsningen. Grundtvig gennemgik her den historiske udvikling i hans egen levetid, ikke mindst den franske revolution og den politiske udvikling i Danmark.

I sin vurdering af den politiske udvikling i Danmark priser Grundtvig folkets overdragelse af magten til kongen i 1660 som det »klogeste noget Borgerskab i Verden...har gjort i de sidste 300 Aar«. Ikke fordi alle enevoldskonger bruger magten fornuftigt, men fordi:

»...at, Verden taget som den er, kan der ingensteds være en klogere Statsforfatning end den, hvor Enevoldskongen selv med Taksigelse erklærer, han har sin Magt af Folket som en uindskrænket Fuldmagt til at virke for det almindelige Bedste, og jeg paastaar, at Danmarks Historie har stadfæstet og daglig stadfæster denne Sand-

hed. Uagtet nemlig Danmark er det eneste Land, hvor Folket, paa nogle faa Herremænd nær, aldeles frit og med velberaad Hu har overdraget Kongen Enevoldsmagten, saa havde dog ved den franske Revolutions Udbrud alle Kongerne paa Fastlandet, undtagen«..(et par konger).. »Enevoldsmagten, men som noget, de havde enten tiltaget eller tilsneget sig..«

(Grundtvig 1838 s.41)

Det ses her hvordan Grundtvig opfatter enevælden som en pagt mellem folk og konge. Folket, den egentlige suveræn, overdrager magten til kongen fordi det er den bedste sikring af »det almindelige Bedste«. Denne fortolkning er helt i tråd med den kontraktteoretiske tradition fra 1700-tallet. Det er interessant at Grundtvig netop fremhæver frivilligheden og fredeligheden, hvormed det skete, som et særlig positivt træk. Dette svarer til idéen i sangen »Kongehånd og folkestemme«.

For Grundtvig var det store spørgsmål som den franske revolution rejste, hvad der er bedst for det borgerlige selskab: enten frihed eller trældom, og hvilke forbedringer forfatning, lovgivning og offentlige indretninger der på givet tid sted sikrer det »fælles Bedste, som naturligvis er alle borgerlige Selskabers om end uskrevne, saa dog lige uforanderlige Grundlov«.(Grundtvig 1838 s.70)

Det fremgår her tydeligt at den kontraktteoretiske samfundsopfattelse er grundlæggende »uforanderlig« for Grundtvig. Men 1700-tallets opfattelse er samtidig indskrevet i romantikkens idé om at ethvert folk har en specifik kultur, en folkeånd, så der til ethvert folk også svarer en bestemt »sand« forfatningstype:

»Altsaa, m.H., baade efter Engelskmændenes og Rousseaus Forstand er det Galskab, i borgerlige Ting at ville efterligne fremmede Folk, var det end de klogeste af alle Mennesker, med mindre man først kan baade faa sig selv og sit Land omskabt i deres Billede og efter deres Lignelse; og da der nu, saa længe de er til, vist vil blive ved at være stor Forskjel paa England og Frankrig, Tyskland og Danmark, saa vel som paa deres Indbyggers Tungemaal, Tankegang, Evner og Ønsker, saa vil den Statsforfatning og Lovgivning, der passer bedst for ét af disse Lande, netop derfor kun passe slet for ét af de andre,«

(Grundtvig 1838 s.71)

Det er derfor ifølge Grundtvig en ren og skær misforståelse af Rousseau, når den franske revolution udnævnte Rousseau til ideologisk orakel og samtidig bad alle andre folk efterligne sig. Hvis man vil se om en forfatning passer til et folk, må man se på dets myter. Fælles for grækernes og nordboernes mytologi er een kongegud, der dog ofte holder råd, hvor man frit kan sige sin mening. I den nordiske historie kan man se, at kongen står fast i Norden og folkestemmen lyder, mens dette forhold er forfaldet i Sverige, hvor folkestemmen er splittet takket være den svenske rigsdags opdeling i stænder, og i Norge hvor der ingen egen konge er. Danmark er med andre ord det eneste sted, hvor kongedømme og folkestemme er side om side.

Ideen om, at den »sande danske« forfatningsform kunne findes ved at undersøge den nordiske oldtid, delte Grundtvig med mange af samtidens historikere, fx med historikeren C.F. Allen i hans »Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling« (1840). Ideen om oldtiden som en folkefrihedstid var en arv fra historieskrivningen i perioden omkring landboreformerne, men blev i 1800-tallet brugt som historisk argument for forskellige politiske systemer. For Allen var det sande danske en fri forfatning, for Grundtvig var det opinionsstyret enevælde, og deres konkrete udlægning af »folkefrihedstiden« modsvarede denne forskel. For Grundtvig var den øverste gud Odin, der lyttede til de andre guders råd, sindbilledet på den enevældige konge, der lytter til folkestemmen. Man skulle derfor ikke indføre systemer efter udenlandsk forbillede i Danmark.

Grundtvig anså den franske revolution for at være et lærerigt og advarende eksempel. Læren af den franske revolution »for folk og fyrster« var, at de behøvede hinanden og måtte forene deres styrke og kraft. Fyrsten lærte, at folket måtte være »levende«, og at »fyrsten kun er til for folket«, og folket lærte, at »den almindelige selvrådighed« er det »borgerlige selskabs grav«. Denne tanke havde ifølge Grundtvig besjælet en del af fyrsterne og folkene siden århundredeskiftet. De odelsbårne fyrster havde lært at betragte sig som »Folkeaadens Statholdere og derved vinde Folkestemmen, saa den, til fælles Bedste, blev Landslov..«

Den franske revolution mislykkedes ifølge Grundtvig fordi den uoplyste pøbel fik magten. Helt central for det borgerlige samfund er oplysning om det fælles bedste, dvs at en folkelig højskole er en nødvendig forudsætning. Resultatet af Grundtvigs sammenligning af den

franske og danske historie bliver, at en faderlig enevoldsmagt er det eneste, der kan sikre det fælles bedste. Idealet for det danske samfund er derfor en envældig konge, der lytter til en fri folkestemme fra et opløst folk.

Danmark er det lykkeligste land i verden også i forhold til England, der ellers nok får Grundtvigs ros, men her har man opofret sin bondestand. I Danmark derimod er der under Frederik d.6's »faderlige styrelse« sket fremskridt til »bondestandens opkomst, til modersmålets adling og bedre dyrkelse, til folkeåndens oplivelse og folkehjertets vederkvægelse«, især ved to kæmpeskridt: stavnsbåndets løsning 1788 og oprettelsen af folkelige statsråd 1834. Det eneste der mangler er nu en folkelig højskole, åben for hele folkets ungdom.

Folkehjertet, den dansk patriotiske følelse, vågnede ved stavnsbåndets løsning, og som eksempel på dette fremhæver Grundtvig digteren Thomas Thaarups skuespil »Høstgildet« skrevet til Frederik d.6.'s bryllup, med sange som Grundtvig gerne så den danske ungdom lærte i skolen, så de kunne have genlydt i marker og skove. Et andet udtryk er det »herlige mindesmærke« Frihedsstøtten, hvis tekst også er forfattet af Thaarup. Det bedste ved denne er, at den ikke er rejst af »hovedstadens pøbel for sin frihed« men af »hovedstadens borgerskab for bondens frihed«. De to udtryk er begge eksempler på den bedste vekselvirkning mellem land og by, bondestand og borgerskab.

Erik Møller betragter det i »Grundtvig som samtidshistoriker« (1950) som ejendommeligt at Grundtvig hele sit liv anså »Høstgildet«, dette »net skrædderede Syngestykke«, for et stort digterværk, men måske hænger det sammen med at såvel skuespillet som Frihedsstøttens tekst er eksemplariske fortolkninger af 1700-tallets patriotiske og kontraktteoretiske diskurs. I skuespillet pristest kronprinsen som bondens ven, der elskedes for sine gode gerninger for folket og tiljubledes af både danske, norske og holstenske indbyggere. På frihedsstøtten fulgtes den samme grundopfattelse: kongen »kendte« at man sikrer fædrelandskærligheden ved »retfærdig lov« og »borger frihed«, dvs kongen erkendte at hvis han sikrer det almene bedste, bevarer han dermed folkets samfundssind og overensstemmelsen med folkeviljen.

Grundtvig priser i det hele taget Frederik d.6.s regeringstid, hvor Danmarks gode lykke har åbenbaret sig som aldrig før siden kong

Skjold. De gode tilstande i Danmark, og at samvittighedsfriheden er »på de bedste veje hos os«,

»..skyldes vel nærmest vor faderlige og folkelige Konge; men dels vilde Han, uden Enevoldsmagt, aldrig været i stand til at begynde den gode Gerning, og dels vilde Han uden den fri Folkestemme, aldrig faa Lykke til at fuldende den..« (Grundtvig 1838 s.485)

Idealet er altså det samme, og det er kun, når kongen lytter til folkets stemme, at Grundtvig er for enevælden.

»Ja, m.H., jeg er en gammel Royalist, det ved De nok; men vidste De det ikke før, da haaber jeg, mit historiske Foredrag har lært Dem det: at jeg dog ingenlunde hører til de Ultraer, der vil gøre Kongerne til Afguder, paa hvis Altre Folkene skal opofres, men kalder kun den en rigtig Konge, der, som Atenens Kodros og med faa Undtagelser alle Danmarks Skjoldunger, vil opofre sig for Folket og lytter til dets Stemme som sit bedste Raad.« (Grundtvig 1838 s.485)

Betingelsen for, at det danske folk kan blive på denne gyldne middevej, er for Grundtvig, at folket kan overvinde fristelsen til at »gribe efter, hvad man kalder den lovgivende magt«. Kun når kongen er fri til arbejde for det fælles bedste uden nogen indskrænkninger, kan han upartisk stræbe efter hver enkeltmands lykke. Det eneste, der derfor i Danmark fattes, er:

»..mit bestandige Omkvæd: en fri kongelig Højskole for folkelig Oplysning og Dannelse; da er i Danmark Kongemagt og Folkefrihed, og saa stor borgerlig Lyksalighed, som Jorden taaler, sikret for Aarhundreder; mens uden en saadan selv den faderligste Konge og det troeste Folk i vore vanskelige Tider, før de ved det, kan strande paa en Klippe, hvor Skibbrud er vis og Redning urimelig.« (Grundtvig 1838 s.564)

For Grundtvig er folkeoplysning en forudsætning for folkets deltagelse i landets styre, og det er en af grundene til, at han fordømmer

den franske revolution. Uden oplysning kan folket ikke få det nødvendige samfundssind der sikrer at de vil det fælles bedste, at de underordner deres særinteresser under det fælles. En kritik der er i tråd med Rousseau's bestemmelse af almenviljen som det konstituerende element for folket og folkeviljen. For at være et folk må man sætte sig ud over sine egne eller sin stands særinteresser. Derfor er folkeoplysning ifølge Grundtvig nødvendig.

Den franske revolution kunne aldrig blive et ideal for dansk politik, netop fordi den var fransk, og derfor ikke faldt i tråd med den sande danske forfatning, som Grundtvig med udgangspunkt i den nordiske mytologi bestemte som en suveræn hersker der lytter til folkestemmen. En opfattelse helt i tråd med 1700-tallets opfattelse af enevælden som en samfundspagt mellem en hersker og hans folk.

Et andet led i Grundtvigs kritik af den franske revolution var, at den ved at afskaffe kongemagten efterlod et politisk tomrum. Der blev ikke indsat et nyt magtcentrum, der kunne beslutte, hvad der var det »fælles bedste«, efter at have lyttet til folkestemmen. Tværtimod kunne enhver stille sig op og hævde at tale på folkets vegne. Grundtvig påpegede her en central problemstilling i det kontraktteoretiske samfundsideal, nemlig problemet med den konkrete bestemmelse af folkeviljen. For Grundtvig er det nødvendigt at have en instans, der er hævet over særinteresser, og som har frihed til efter at have lyttet til folkestemmen at beslutte, hvad det fælles bedste er.

Det politiske ideal efter 1848

Den samme påpegning af nødvendigheden af en politisk midte finder man hos Grundtvig efter marts 1848. I artiklen »Om Constitution og Statsforfatning i Danmark« fra Grundtvigs blad »Danskeren« (nr. 24 30. august 1848) diskuterer Grundtvig hvordan den kommende grundlov bør udformes.

Grundtvig hævder her at et demokrati ikke nødvendigvis er folkeligt, men at det folkelige er nødvendigt for at folket er lykkeligt. Demokrati-begrebet, fra græsk »folkerådig«, betyder ikke efter folkets hoved og hjerte, men efter alle folk, der råder sig selv, og dette er uforeneligt med et borgerligt selskab, der stræber efter det fælles bedste.

»Da et saadant Selskabs første Betingelse er en Midte, hvori Kræfterne samles og udgaar derfra som en Magt og Myndighed over det hele«. (Grundtvig 1848 s.378)

At denne myndighed »udøves med forstand til fælles bedste, derpå beror åbenbar al god og gavnlig styrelse«. Grundloven skal derfor sikre en »folkelig ægte dansk styrelse på den kongelige (monarkiske) måde, som har været dansk, altså folkelig her hos os fra arildstid«. Hvis grundloven sikrer kongen såvel som folket »alle de friheder og rettigheder, som er til fælles bedste«, og kongen forpligter sig til at holde denne grundlov, og har »Folkestemmen baade mundtlig og skriftlig frit Raaderum, da er vor saakaldte Statsforfatning ægte dansk, altsaa folkelig«.

Efter denne artikel følger digtet »Folkeligheden« eller »Folkeligt skal alt nu være..«, der fortsætter tankegangen. Lovene skal være »ægte danske«, dvs efter den danske folkeånd, hvilket for Grundtvig er ensbetydende med enheden af kongehånd og folkestemme. I vers 8 (»Rive løs sig rigets stænder...«) ses hvorledes enhedsviljen i folket, folkeånden, er nødvendig for, at styret er folkeligt.

Grundloven kom ikke til at leve op til Grundtvigs idealer. I sin stilling som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling stillede han talrige ændringsforslag, ikke mindst med forslag til danske ord til erstatning af fremmede. Kun et enkelt af Grundtvigs forslag blev vedtaget nemlig spørgsmålet om offentlighed og mundtlighed i retsplejen. I et brev til sønnerne ser han dog dette som et »godt varsel«, da »Offentlighed og Mundtlighed i det hele siger, hvad jeg har stridt for alle mine Dage«⁷. Grundtvig stemte ikke for den endelige grundlov, hvad han begrundet i en samtidig artikel i »Danskeren«.

»Hvad ellers denne Grundlov i sig selv angaar, da har jeg gjort mig al tænkelig Umage for, at den skulle blive bedre, og jeg har hverken stemt for eller imod den, thi efter modent Overlæg kunde jeg ikke stemme for den og burde ikke stemme imod den.

Jeg burde ikke stemme imod en saadan Grundlov, thi det maatte blevet i Lag med dem, hvis Anskuelse jeg allermindst kunde dele, dem der vil have mindre borgerlig Frihed og mere borgerlig Ulighed end Grundloven hjemler, og jeg kunde heller ikke stemme for en saadan Grundlov, der, efter min Overbevis-

ning, slet ikke er i det danske Folks Smag og kan derfor langt snarere gøre Skade end Gavn«. (Grundtvig 1849)

Grundloven var efter Grundtvigs mening efter franske og tyske mønstre, og dermed beregnet på et »mistænkeligt, stridbart og stundesløst« folk. Ligesom i Mands Minde forelæsningerne mente Grundtvig ikke, at man kunne overføre udenlandske systemer til danske forhold. Den danske grundlov skulle passe til den danske tradition. Istedet fik man nu et kunstigt indviklet maskineri, der kun ville være »partigængere til gavn og glæde«. To-kammersystemet og den høje valgbarhedscensus var for Grundtvig unødvendige konservative elementer, hvis blot »ægte danskhed« gennemførtes i alle forhold og folket oplystes.

Den danske konge eller hans rådgivere behøvede ikke »et Bolværk mod Folkestemmens henrivende Strøm«. For Grundtvig var grundloven et udtryk for mistillid til folkestemmen og folkeviljen. Desuden krævede Grundtvig en »borgerlig frihed«, der gik langt videre end Grundloven. Han var således utilfreds med tvangen i skolevæsnet, fattigvæsnet, laugsvæsnet, krigsvæsnet etc. Men selv om Grundtvig gik ind i mere konkrete politiske spørgsmål som medlem af folketinget efter 1849, synes det at være den samme forestilling om det ideelle forhold mellem kongemagt og folkestemme der lå bag, som dette citat fra en artikel i Danskeren fra 1850 kan vise:

»Jeg har aldrig gjort og vil aldrig gøre en Røverkule af mit Hjerte, saa jeg bekender frit, at nu som før ville jeg ønske Danmark en Konge med Enevoldsmagt og et frit Folkeraad, som hverken var lovgivende eller lovskrivende eller nær saa langtrukket og dyrekøbt som det nærværende, men jeg kunne aldrig ønske det, uden paa det Vilkaar, at vores nye Grundlov endnu tilsikrede Folket langt mere virkelig Frihed i Aand og Sandhed, i Ord og Gerninger, end den nærværende, og under den Forudsætning, at vore nye Ministre ville finde sig drevne til at tage Folkestemmen, Folkefriheden og Folkevilligheden langt mer i Betragtning, end vore Ministre selv med en lovgivende Rigsdag og med juridisk Ansvarlighed for den endnu har lært.«
(Grundtvig 1850 s.281-282)

Idealet om de ansvarlige magthavere, der skal lytte til folkestemmen, er det samme. Skræmmebilledet er et uoplyst flertalsstyre, der for Grundtvig måske nok er demokratisk, et ord han ikke bryder sig om, men ufolkeligt. Grundtvigs egen politiske praksis stemmer også overens med hans ideal. I hans tid som medlem af folketinget deltog han ikke i det almindelige parlamentariske, partipolitiske arbejde, men brugte først og fremmest folketinget som en »talerstol«.

Da han i en alder af 83 blev valgt til rigsdagen i forbindelse med grundlovsrevisionen i 1866, var det bl.a. for at kæmpe mod indskrænkningerne i valgretten. I en af sine taler sagde han

»..ingen Regering kan især i vore Dage lykkes og trives uden at have Folkestemmen for sig, og endelig, fordi det nuomstunder, da den før indskrænkede Valgret allevegne udvides, saavidt jeg ved, aldrig er gaaet ustraffet af for nogen Regering at prøve at indskrænke den Valgret, som Folket allerede var i lovlig Besiddelse af og satte Pris paa.«⁸

Idealet om den fri folkestemme synes at have været det samme for Grundtvig hele livet, men han var af den overbevisning, at nok skulle forfatningen passe til folkeånden, men den måtte også være tilpasset den historiske situation. Man kunne efter hans mening ikke gå baglæns, gå »krebsegang«. Når den almindelige valgret var indført, kunne den ikke tages fra folket igen.

Kaj Thaning har i artiklen »Grundtvig og den grundlovgivende rigsforsamling« påvist, at formen, forfatningen, var underordnet for Grundtvig. Den måtte efter hans mening skifte med tiderne, således at man måtte vælge den form, der »for øjeblikket rimeligvis, efter folkets, tidens og stedets beskaffenhed, bedst lader sig forlige med menneskelivets utabelige rettigheder«⁹. Ifølge Thaning betyder det, at Grundtvig sætter »livet over formen«, at der er enhed over Grundtvigs politiske tilværelse, skønt han gik »med fuld musik fra enevælde til fri forfatning«.

En anden enhed eller kontinuitet i Grundtvigs politiske univers udgøres af hans opfattelse af den fri folkestemme som det centrale element i et folkeligt styre. Ideen om folkestemmen, der formulerer det fælles bedste og en konge eller regering, der lytter og derefter med fri magt kan udføre folkeviljen, er Grundtvigs ideal. Det er for ham det sande danske, som forfatningen bør muliggøre, men tilpasset

den historiske situation. Dette ideal rummer såvel hans tanker i 1831 om en skriftlig formuleret folkestemme der rådgiver den enevældige monark, som hans kamp i 1866 mod indskrænkninger i valgretten.

Centralt i dette politiske ideal er Grundtvigs bestemmelse af nødvendigheden af en fri dannelse af folkestemmen. For at hele folket kan deltage i formuleringen af folkeviljen er folkets oplysning en forudsætning. I denne forstand er Grundtvigs højskoletanker en integreret del af hans politiske projekt. Den oplyste, frie folkestemme var det centrale element for Grundtvig. Når den blot kunne lyde, og regering og konge lyttede dertil, burde de have frie hænder til at udføre deres politik. Dette gjaldt ikke blot under enevælden, men også efter.

Med sin bestemmelse af »den frie folkestemme« som det centrale demokratiske element indskriver Grundtvig sig i den politiske tradition fra 1700-tallet. I denne tradition opfattes yringsfrihed netop som forudsætning for, at folkeviljen kan komme til udtryk. Folkeviljen er også for Grundtvig den egentlige suveræn, idet han kun hylder enevælden, når den er folkelig, dvs når »kongehånden« styrer efter »folkestemmen«.

Grundtvig mener dog ikke, at yringsfrihed er nok. Han overskrider 1700-tals traditionen ved at hævde, at folket for at få den nødvendige helhedsforståelse, må skoles politisk. Befolkningen er så at sige ikke automatisk et »folk«, hertil kræves viljen til at være et folk og viljen til det fælles bedste. I denne proces med »folkeliggørelse« af almuen bliver højskoletanken til.

Grundtvigs politiske tanker er på sin vis indenfor den kontraktteoretiske tankegang, men han er samtidig kritisk overfor den. Dels ved, at han ser problemerne med folkeviljen uden et centrum, dels ved, at han mener, at folkeviljen ikke bare er den uuddannede pøbels råb, men at den kræver folkets helhedsforståelse.

På den anden side kunne man sige, at Grundtvig er radikalt kontraktteoretisk i forhold til sin tid ved at lægge så stor vægt netop på viljen som det der konstituerer folket. Hans berømte linjer »til et folk de alle hører, som sig regne selv dertil.« kunne være et eksempel på denne tanke, men også Grundtvigs vidtrækkende og (vil mange nok mene) urealistiske krav om frivillighed i fx skattebetaling og krigsvæsen. Grundtvigs ideer om, at sådanne pligter istedet skulle være frivillige, kunne fortolkes som en konsekvens af hans forståelse af viljen til at være et folk, som det der konstituerer folket.

1700-tallets kontraktteoretiske tænkning er derfor en nødvendig forudsætning for forståelsen af Grundtvigs politiske univers, selvom de i den grundtvigske udgave er indskrevet i 1800-tallets romantiske diskurs, hvor der til ethvert folk svarer en bestemt folkeånd og dermed en bestemt politisk tradition. De tanker omkring opinionsstyret enevælde, der udvikledes i Danmark i sidste del af 1700-tallet som en specifik fortolkning af den almindelige europæiske samfundsteori, blev i romantisk forstand den »sande« danske forfatning for Grundtvig. Grundtvigs politiske tanker rummer dermed mange træk fra 1700-tallets politiske tænkning, men de indskrives i den romantiske diskurs, der var almindelig for den periode hvori de blev skrevet.

Noter:

- ¹ Poul Dam fremhæver fx i »Politikeren Grundtvig«, at Birkedals erindringer om Grundtvig, der i martsdagene var som en »løve, der fryser i sit bur« blev skrevet i Birkedals alderdom«, hvor han tolkede Grundtvigs stemning under indtryk af sin egen politiske bevægelse mod højre. Desuden forklarer han ligesom Erik Møller i artiklen »Grundtvig 1848-50« i Grundtvig-Studier 1950, at Grundtvigs utilfredshed med folkestemningen skyldtes, at »han ikke selv var med«.
- ² Henrik Horstbøll: Stavnsbåndet og den borgerlige frihed. I: Den jyske Historiker nr 45 1988.
- ³ Hovedværket i dansk forskning i den politiske diskurs i 1700-tallets slutning er stadig historikeren Edvard Holms værker fra slutningen af forrige århundrede. De fire afhandlinger udgivet som indbydelsesskrifter ved Københavns Universitets fester er : »Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade« 1879, »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede (1746-1770)« 1883, »Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie (1770-1773)« 1885 og »Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784-1799)« 1888.
- ⁴ Jens Arup Seip: »Teorien om det opinionsstyrte enevælde« i Norsk historisk Tidsskrift 38, 1958.
- ⁵ Jeg har behandlet dette emne i artiklen »On the concept of the »folk«« (Damsholt 1995).
- ⁶ Digtet: Kongehånd og Folkestemme. Trykt første gang i Brage og Idun II, 1. 28 maj 1839. Her citeret efter: Viser og sange for danske samfund. Første hæfte. 1847.
- ⁷ Fra: Breve til og fra N.F.S. Grundtvig. Kbh.1926. Brev af 8. juni 1849. s.493.
- ⁸ Her citeret efter Poul Dam: Politikeren Grundtvig side 87.
- ⁹ Kaj Thaning: Grundtvig og den grundlovgivende rigsforsamling. I Grundtvig Studier 1949. s.37.

Litteraturliste:

- Hans Boll-Johansen(red): *Kaos og kosmos*. Kbh. 1989.
- Poul Dam: *Politikeren Grundtvig*. Kbh. 1983.
- Tine Damsholt: *On the Concept of »folk«*. *Ethnologia Scandinavica* 1995.
- Troen på folkeviljen. Analyse af en tradition i dansk demokratiopfattelse i de sidste 200 år. Vejle 1994.
- N.F.S.Grundtvig: *Politiske Betragtninger med Blik på Danmark og Holsteen*. Kbh. 1831.
- Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet*. Kbh. 1836.
- Mands Minde 1788-1838*. Udgivet af Sv. Grundtvig. Kbh. 1877.
- Om Constitution og statsforfatning i Danmark*. I: *Danskeren* nr. 24 30. august 1848.
- Danske Rigsdags-Breve*. I: *Danskeren* nr. 18 11. maj 1850.
- Danmarks Riges Grundlov*. I: *Danskeren* nr. 21. 2. juni 1949.
- Edvard Holm: *Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade*. Kbh. 1879.
- Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede (1746-1770)* Kbh. 1883.

Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie (1770-1773). Kbh. 1885.

Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784-1799). Kbh. 1888.

Henrik Horstbøll: Stavnsbåndet og den borgerlige frihed. Den jyske Historiker nr. 45 1988.

Natural Jurisprudence, Discourses of Improvement and the Absolutist State. Århus 1988.

Hal Koch: Grundtvig. Kbh 1944.

Reinhart Koselleck: Kritik und Krise. Freiburg 1959.

Vilhelm Krarup: Grundtvig og Nationalliberalismen. Tidehverv 1943 nr. 6.

Erik Møller: Grundtvig 1848-50. Grundtvigstudier 1950.

Grundtvig som Samtidshistoriker. Kbh. 1950.

J.A.Seip: Teorien om det opinionsstyrte enevælde. Norsk historisk Tidsskrift 38 1958.

Kaj Thaning: Grundtvig og den grundlovgivende rigsforsamling. Grundtvig Studier 1949.

Vagn Wåhlin: Grundtvig i politik op til 1830. Grundtvig Studier 1994.